Vol 4 Issue 5 June 2014

ISSN No : 2230-7850

International Multidisciplinary Research Journal

Indian Streams Research Journal

Executive Editor
Ashok Yakkaldevi

Editor-in-Chief
H.N.Jagtap

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2230-7850**

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.net

Indian Streams Research Journal
ISSN 2230-7850
Impact Factor : 2.1506(UIF)
Volume-4 | Issue-5 | June-2014
Available online at www.isrj.net

साताऱ्याचे ऐतिहासिक स्थान आणि महात्म्ये (अजिंक्यतारा आणि सज्जनगड)

vfuy ekf.kdjko clk.k

सारांश :-औरंगजेबाची कबर साताऱ्यालाच असती ! :

छत्रपती शिवरायांच्या अकाली निधनानंतर औरंगजेब स्वतः दक्षिणेत आला. संभाजी महाराजांच्या हौतात्म्यानंतर स्वराज्य आपल्या घशात घेण्याकरिता चवताळला होता. रायगड घेऊन इस्लामगड हे नाव ठेवून बादशहा साताऱ्यात येवून राहीला. कारण राजाराम महाराजांनी साताऱ्याच्या अजिंक्यतारा येथे राजधानी ठेवून कारभार सांगितला होता. साताऱ्याच्या पश्चिमेला अवघ्या 12 कि.मी.अंतरावर असलेला सज्जनगड हा अजिंक्यताऱ्याचा पाठीराखा म्हणून साथीला होताच. औरंगजेबाने करंज गावापासून छावणी टाकून अझमशहा, तर्बीयतखान आणि शिर्झिखानाच्या नेतृत्वात अजिंक्यताऱ्यास वेढा देवून तोफांचा भडीमार चालविला होता. किल्लेदार प्रयागजी प्रभू मोठ्या शर्तीने किल्ला लढवित होता. त्यांना सज्जनगडावरून परशुराम प्रतिनिधींचे मोठे पाठबळ होते. किल्ला ताब्यात येत नसल्याने मोगलांनी किल्ल्याच्या तटाखाली सुरुंग लावलेत. एका सुरुंगात मंगळाईचा बुरुज पडल्याने मोगलांच्या आनंदाला पारावारच राहीला नाही. मोगल सैन्य गडाचा ताबा घेण्याकरिता गडावर धावलेत तोच दुसऱ्या सुरुंगाचा स्फोट झाला. यात किल्लेदार प्रयागजीलाही मार बसला असला तरी दोन हजार मोगल फौज गारद झाली. या स्फोटातील एक दगड तर बादशहाच्या पायाजवळ येऊन पडला. यात बादशाह थोडक्यात वाचला अन्यतः बादशहाची कबर अजिंक्यताऱ्याच्याच पायथ्याशी खोदली गेली असती.

प्रस्तावना :

अजिंक्यताऱ्याचा झाला अझमतारा :

पुढे दुर्दैवाने सिंहगडावर राजाराम महाराजांचे निधन झाले. यामुळे मात्र कोणतीही हतबलता न येऊ देता प्रयागजी प्रभूंनी मोठ्या निर्धारपूर्वक गड लढविला. मात्र दारुगोळा आणि धान्य संपल्याने ना उपाय म्हणून किल्ला द्यावा लागला. मात्र पाच महिने किल्ला पराक्रमाने लढविणाऱ्या प्रयागजींच्या शौर्याने औरंगजेब हतबल झाला. बादशहाने आपले निशान लावून अजिंक्यताऱ्याचा अझमतारा असे नाव ठेवून व्यवस्था लावली.[1]

शाहू महाराजांचा राज्याभिषेक :

अजिंक्यतारा सन 1700 ते 1706 पर्यंत मोगलांच्याच ताब्यात होता. मात्र पुढे काही दिवसातच ताराराणीच्या अण्णाजीपंत या सरदाराने मोगलांच्या ताब्यातील अझमतारा हा किल्ला जिंकला. ताराराणीने पुन्हा या गडाला अजिंक्यतारा हे नाव दिले. मात्र दीर्घकाळपर्यंत गड ताब्यात ठेवता आला नाही. कारण ताराराणीने शेख मीरा ह्यास किल्लेदार म्हणून नेमणूक देऊन गडाची व्यवस्था लावली होती. शाहू महाराजांनी या किल्लेदारासच वश केल्याने किल्ला ताब्यात आला. याच गडावर सन 12 जानेवारी 1708 मध्ये शाहू महाराजांनी स्वतःला राज्याभिषेक करवून छत्रपती म्हणून स्वराज्याचा कारभार सांगितला. तसेच पुढील काळात छत्रपती रामराजे, आबासाहेब दुसरे शाहू महाराज आणि छत्रपती प्रतापसिंह यांचे

राज्याभिषेक समारंभ याच गडावर संपन्न झालेत.

अजिंक्यताऱ्याचा इतिहास :

कोल्हापूर येथील शिलाहार वंशात होऊन गेलेल्या भोज राजा दुसऱ्याने अजिंक्यतारा ह्या गडाचे बांधकाम केले. या गडाची समुद्रसपाटीपासूनची उंची 3220 फूट असून सातारा या जिल्ह्याच्या शहरापासूनची उंची 900 फूट आहे. याचबरोबर पूर्व–पश्चिम लांबी 3300 फूट तर दक्षिणोत्तर रुंदी 1800 फूट एवढी आहे. साधारणतः गडाचा आकार त्रिकोणी असल्याचे दिसते. शिलाहार, बहामनी, आदिलशाही वर्चस्वात अजिंक्यतारा राहीला. शिलाहारांकडून देवगीरीच्या यादव वंशातील सिंघन या पराक्रमी राजाने हा गड जिंकून घेतला. पुढे दिल्लीच्या अल्लाउद्दीन खिलजी या सुलतानाने यादव घराण्याचा पाडाव करून देवगीरीबरोबरच सन 1300 मध्ये अजिंक्यतारा जिंकून घेतला. पुढे तर मोहम्मद–बीन–तुघलघाच्या काळात तुघलघ घराण्याच्या ताब्यात हा किल्ला गेला. दक्षिणेतील बहामनी साम्राज्यशाहीची स्थापना झाल्याने अजिंक्यतारा बहामनीच्या ताब्यात राहीला. पुढे आदिलशाहने हा किल्ला जिंकून विजापूरच्या वर्चस्वात आणला. सन 1659 मध्ये शिवरायांनी अजिंक्यतारा स्वराज्यात आणला. मात्र पुरंदरच्या तहान्वये महाराजांनी तेवीस किल्ल्यांसह अजिंक्यताराही मोघलांना दिला. मुघलांकडून आदिलशाहीत गेलेला अजिंक्यतारा सन 1675 मध्ये पुन्हा शिवरायांनी जिंकला. याच वर्षाच्या शेवटी शिवरायांना ताप भरल्याने शिवरायांनी येथेच विश्रांती घेतली होती. याचकाळात कारभारी आणि संभाजी महाराज यांच्यातील मतभेदांचाही परिणाम शिवरायांच्या प्रकृतीवर झाला. पुढीलकाळात राजाराम महाराजांनी अजिंक्यताऱ्यावर राजधानी आणली. मोघलांविरुद्ध ताराराणीला अजिंक्यताराने मोठी साथ दिली. छत्रपती शाहू महाराजांच्या काळात तर स्वराज्याच्या राजधानीचा सन्मान मिळाला. म्हणून पेशवा बाळाजी विश्वनाथ या भट घराण्यातील पहिल्या पेशव्याला पेशवे पदाबरोबरच पेशवाईची वस्त्रे याच गडावरून प्रदान झालीत. औरंगजेबाच्या काळात मराठ्यांच्या अवमानाचा सूड घेऊन दिल्लीवर विजय मिळविणाऱ्या पहिल्या बाजीरावाच्या पराक्रमी इतिहासाचा साक्षीदारही अजिंक्यताराच आहे.[2]

गडावरील वास्तू :

आज अजिंक्यतारेच्या उत्तरेस असलेल्या लहानशा टेकडी वजा डोंगरावरून अजिंक्यताऱ्याच्या पश्चिममुखी मुख्य महाप्रवेशद्वाराजवळ जाण्याकरिता रस्ता आहे. या महाप्रवेशद्वारातून गेल्यावर एक लहान दरवाज्यातून वर जाता येते. गडावर आई मंगळाई, महादेव आणि हनुमान मंदिर, ताराराणीच्या राजवाड्याचे अवशेष, तुपाचे रांजण, पाण्याचे तलाव, सागरी सुल्तानपीर, नृसिंह, महालक्ष्मी, विठोबा मंदिर इत्यादी वास्तुंचे अवशेष आहेत.[3]

सातारा नावाची उत्पत्ती :

अजिंक्यतारा गडाच्या ईशान्येस सातार हे गाव होते. भरपूर देणारे ते सातर, अशा सातरचे सातारा झाल्याचा एक प्रवाद आहे. तर गडावर सप्तर्षीचे मंदिर होते. यावरून सप्तर्षीपूर असे अगदी प्राचीन कालीन नाव होते. तसेच या गडास असलेल्या तट, बुरुज आणि वेशी यांची सर्वांची एकूण संख्या 17 असल्यामुळे सातारा असे नाव पडले असल्याचाही एक प्रवाद आहे. असे असले तरी महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, प्रागतिक, सामाजिक स्थित्यंतराच्या इतिहासात या शहराचे योगदान वैशिष्ट्यपूर्ण राहीले आहे.[4]

संत सज्जनांचे वास्तव्य : किल्ले सज्जनगड :

सातारा शहरापासून ईशान्येस अवघ्या 12 ते 13 कि.मी.अंतरावर असलेल्या सज्जनगडावर ठोसेघर मार्गाने जात असता फाट्यावरून उजव्या बाजूला वळावे लागते किंवा अलिकडेच असलेल्या परळी गावात जावून कच्च्या रस्त्याने गडावर जाता येते. वाहनतळापर्यंत गाडीने जावून तेथून वीस मिनीटात पायऱ्या चढत जाऊन गडावर जाता येते. गडास आधी परळीचा किल्ला असे नाव होते. मात्र या गडावर समर्थ रामदास स्वामींचे वास्तव्य राहीले असल्याने सज्जनगड असे नाव पडले.

पायऱ्यांच्या वाटेने चढतांना प्रारंभी छत्रपती शिवाजी प्रवेशद्वार लागते. पुढे महाप्रवेशद्वार असून त्याच्या दोन्ही बाजूस देवड्या आहेत. एका अंगाला हनुमान तर दुसऱ्या अंगाला वराह यांच्या मूर्ती आहेत. महत्त्वाचे म्हणजे महाद्वारातून आत गेल्यास उजव्या भींतीवर पारशी भाषेत एक शिलालेख त्याच्या खाली अन्वयार्थासह पहावयास मिळतो. 1. ऐश्वर्य तुझ्या दारांतून तोंड दाखवीत आहे. 2. तूं विवंचना दूर होण्याचे स्थान युक्त आहेस, परंतू पुन्हां विवंचना युक्त आहेस.
3. तुझ्या पासून सर्व विवंचना दूर होतात. 4. ईश्वरदत्त धैर्य व कर्तृत्व हे सर्व फुलांना प्रफुल्लीत करीत आहे.[5]

गडावर जात असतांना रस्त्याच्या कडांना जास्त करून डाव्या अंगाला शहापूर मारुती, मसूर मारुती, चाफळदास मारुती, चाफळ प्रताप मारुती, उंब्रज मारुती, माजगांव मारुती, बहे–बोरगांव मारुती, जुने मारुती मंदिर, मनपाडळे मारुती, पारगांव मारुती, शिराळे मारुती अशा नामाभिधानांनी मारुतीच्या मूर्त्यांची स्थापना करण्यात आली आहे. पायऱ्याचा रस्ता चढत जातांना प्रारंभी श्री. छत्रपती शिवाजी महाद्वार, श्री. समर्थ महाद्वार, श्री. लोकमान्य टिळक स्मृती कमान पार केल्यावर गडावर प्रवेश होतो.[6]

समर्थांनी इस्लामी आक्रमणाविरूद्ध महाराष्ट्रीय समाजाला लढण्याची प्रेरणा आणि बळ मिळावे याकरिता त्यांनी शक्ती देवतेची आराधना करण्याचे निर्देश दिलेत. समाज, संस्कृती आणि धर्म रक्षणाकरीता त्यांनी 11 मारूतींची स्थापना केली. वीर, खडी, दास, मसूर, माजगाव, शहापूर, उंब्रज, बहे, बत्तीस शिराळा, पारगाव व मनपाडळे असे हे अकरा मारूती होत.[7]

पुढे गेल्यास घोडाळे तळ्याजवळच उजव्या बाजूला श्री अंगलाई मंदिर दिसते. ह्या मंदिरातील मूर्ती स्वामी समर्थांना अंगापूरच्या

डोहामध्ये सापडली असल्याचे सांगितले जाते. या मंदिरासमोरच ध्वजस्तंभ आहे. यानंतर गडावरील भव्य मशिद पहावयास मिळते. औरंगजेब बादशाहने जून 1700 मध्ये गड जिंकला तेव्हा स्वतः गडावर येऊन याच मशिदीत नमाज पठण करून अल्लाचे आभार मानले होते. यानंतर श्रीधर कुटी, सोनाळे तळे पहात जात राममंदिराजवळ आपण येऊन पाहोचतो. मंदिराच्या तळघरात श्री. स्वामी समर्थांची समाधी असून राम, सीता, लक्ष्मण आणि मारुतींच्या पंचधातुंच्या मूर्तींची प्रतिष्ठापना करण्यात आली आहे. मंदिराच्या डाव्या बाजूला समर्थांचा मठ आहे. मठाच्या शेज घरात पलंग, पानाचा डब्बा, सोटा, पाणी पिण्याचा प्याला, तलवार, गुप्ती, फेट्यास वापरतात तसे तलम वस्त्र, वल्कले, मारोतीची मूर्ती तसेच तंजावर येथील मेरुस्वामी यांनी समर्थांचे प्रत्यक्षदर्शी काढलेले चित्र या समर्थांच्या वस्तू मोठ्या भक्तीभावाने जतन करण्यात आल्या आहेत. मंदिराच्या जवळच अशोकवन, श्री वेणाबाईचे वृंदावन, अक्काबाईचे वृंदावन अशा वास्तू आहेत. मठ आणि मंदिराच्या मागे ब्रह्मपिसा हे स्वामी समर्थांचे स्थान आहे. याच ठिकाणी समर्थांनी आपला शिष्य कल्याण याची परीक्षा घेतली असे सांगितले जाते. गडाच्या उत्तरेस असलेल्या रस्त्यावरच गायमारोती व कल्याण स्वामींचे मंदिर पहावयास मिळते. येथूनच कडेकडेने पुढे गेल्यास रामघळ नावाने संबोधण्यात येणारी एक गुहा दिसते. गडाच्या टोकावर समर्थ प्रतिष्ठापीत धाब्याच्या मारुतीचे ठिकाण आहे.[8]

सज्जनगडाचा इतिहास :

आश्वालायन षींची तपश्चर्येची जागा म्हणून 'आश्वालायनगड' येथील रानात असलेल्या असंख्य अस्वलांवरून 'अस्वलगड' या नावांनी किंवा परळीचा किल्ला या नावाने हा गड ओळखला जात होता. सन 1662 मध्ये गड विजापूरकरांच्या ताब्यात होता. विजापुरकरांचा किल्लेदार फाजलखान (अफजलखान पुत्र) होता. सन 1673 च्या एप्रिलमध्ये शिवरायांनी सज्जनगड जिंकून घेतला. पुढीलकाळात समर्थ रामदास स्वामींचे वास्तव्य या गडावर राहीले. समर्थांच्या काळात व सहवासात शैव, वैष्णव, शाक्त अशा अनेक संत सज्जनांचे वास्तव्य गडावर राहील्याने गडाला सज्जनगड असे यथार्थ नाव पडले. गडावरच स्वामी समर्थांनी सन 1681 मध्ये देहत्याग गेला. त्या आधी समर्थांनी

''माझी काया आणि वाणी । गेली म्हणाल अंतःकरणी ।
परि मी आहे जगज्जीवनी । निरंतर ।।1।।
आत्माराम दासबोध । माझे स्वरूप स्वतः सिद्ध ।
असता, न करावा हो खेद । भक्तजनी ।।2।।

असा संदेश आपल्या शिष्यगणांना दिला होता. समर्थांच्या देहत्यागानंतर छत्रपती संभाजी महाराज व रामचंद्र पंत अमात्य यांनी गडावर येऊन काही निर्देश दिलेत. त्यानुसार समर्थांवर अग्नीसंस्कार झालेत त्या जागेवर समाधी व श्रीराम मंदिर ह्या वास्तू उभारण्यात आल्या आहेत. मंदिरात समर्थांचे वडील सूर्याजी पंत यांचे पितळी कलमदान आहे.[9]

शिवरायानंतर महाराष्ट्रात मुघल हे टोळधाळ प्रमाणे घुसलेत. स्वराज्यातील महत्त्वाचे गडकोट औरंगजेबाच्या ताब्यात गेलेत. एप्रिल 1700 मध्ये औरंगजेबाने साताऱ्याचा अजिंक्यतारा जिंकून घेवून स्वतः पुढे येऊन फत्तुल्लाखानास ससैन्य सज्जनगडावर पाठविले. परशुराम त्र्यंबक यांनी दोन महिन्यापर्यंत गड मोठ्या निर्धाराने लढविला. शेवटी नारुपाय म्हणून रामचंद्रपंत अमात्यांच्या आज्ञेवरून रक्कम घेवून किल्ला बादशहाच्या ताब्यात दिला. बादशाहाने 'नवरसतारा' असे नाव ठेवून किल्ल्याची व्यवस्था लावली. अर्थात अवघ्या चार वर्षातच मराठ्यांनी मोठ्या पराक्रमाने गड ताब्यात घेतल्याने 'सज्जनगड' हेच नाव प्रचलित राहीले.[10]

सन 1943 मध्ये स्थापन झालेल्या 'श्री. समर्थ सेवा मंडळ' या संस्थेमाफत्र गडाची व्यवस्था ठेवली जाते. दासनवमी व रामनवमीला समर्थ भक्त मोठ्या प्रमाणावर येऊन येथे नतमस्तक होत असतात. गडावर दुपारचे भोजन येणाऱ्या समर्थ भक्तांना व शिवदूर्ग प्रेमींना शिव–समर्थ प्रसाद मोफत दिला जातो. सध्या गडावरील नित्याचे वेदमंत्र व पूजा पठणाने वातावरण मंगलमय असते.

संदर्भग्रंथ सूची –

1.घाणेकर प्र. के., साद सह्याद्रीची भटकंती किल्ल्यांची, स्नेहल प्रकाशन, पुणे, 2011, पृ.17–18.
2.चिले भगवान पांडुरंग, शिवस्पर्श प्रकाशन, कोल्हापूर, 2013, पृ. 19–20.
3.प्रत्यक्ष सर्व्हेक्षण, दि. 4 ऑक्टोबर 2010
4.प्रत्यक्ष सर्व्हेक्षण, दि. 4 ऑक्टोबर 2010
5.प्रत्यक्ष सर्व्हेक्षण, दि. 4 ऑक्टोबर 2010
6.प्रत्यक्ष सर्व्हेक्षण, दि. 4 ऑक्टोबर 2010
7.जतकर पुरूषोत्तम गुंडो, पावन झाला सज्जनगड, स्वाध्याय मंडळ प्रकाशन, पुणे, 2000, पृ. 14.
8.प्रत्यक्ष सर्व्हेक्षण, दि. 4 ऑक्टोबर 2010
9.भट रवींद्र (संपा.), सचित्र सज्जनगड, श्री. समर्थसेवा मंडळ, सज्जनगड, 2009, पृ. 8–9
10.शेटे मोहन, महाराष्ट्रातील ऐतिहासिक किल्ले, आदर्श विद्यार्थी प्रकाशन, पुणे, 2010, पृ. 21.

vfuy ekf.kdjko cclk.k

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.net